

Inhoud

Debat

- 5** **Theologisch spreken tegen het geweld**
Theo L. Hettema

- 14** **Geweld**
Ruard Ganzevoort
-

Signalement

- 24** **Religieuze ervaring versus religieuze emoties**
Desiree Berendsen

- 38** **Het Keltische christendom**
Mythe of werkelijkheid?
Gert van Klinken

- 52** **Voor wie werden de Evangelien geschreven?**
Rieuwerd Buitenwerf
-

Artikel

- 27** **Spiritueel bevlogen of religieus getint**
Religieuze kunst in de context van modernisme en postmodernisme
Hans Alma

- 42** **Vertaaldoeel en doelwit**
Over de Nieuwe Bijbelvertaling in het algemeen en over gewelddadige teksten in het bijzonder
Klaas Spronk

Klaas Spronk

Vertaaldool en doelwit

Over de Nieuwe Bijbelvertaling in het algemeen en over gewelddadige teksten in het bijzonder

Sinds de verschijning van voorlopige resultaten van de Nieuwe Bijbelvertaling in twee bundels *Werk in uitvoering* (dit najaar verschijnt nog een derde deel) is de discussie over de manier waarop de bijbel vertaald moet worden weer opgelaaaid. Zoals indertijd de Nieuwe Vertaling van 1951 (NBG '51) 'onschriftuurlijk en onhervormd' werd genoemd¹, zo wordt nu reeds de in 2004 te verschijnen Nieuwe Bijbelvertaling (NBV) beoordeeld als te weinig brontekstgetrouw en als compromisvertaling.² Dat is wel wat voorbarig, want het vertaalteam neemt de bewust uitgelokte kritiek serieus. Voordat de tekst definitief wordt vastgesteld door de begeleidingscommissie wordt hij nog een aantal keren doorgenomen, waarbij de vertalers en de mensen van de eindredactie ook reageren op door anderen gedane voorstellen om de eerdere versie te corrigeren of aan te passen. Uit de toelichting bij de teksten in het tweede deel van *Werk in uitvoering* blijkt al dat men minder sterk de nadruk legt op de eis van 'natuurlijk Nederlands'. Hoewel de NBV zeker geen concordante vertaling zal worden, wil men wel opnieuw kijken naar de betekenis van de herhaling van bepaalde woorden in een tekst. Men zal ook terughoudender worden met uitleg in de vertaling (explicitering). Toch zal het uiteindelijke resultaat niet iedereen bevredigen. Dat is onvermijdelijk zolang er verschil in visie blijft op de manier waarop de Bijbel het best vertaald kan worden: met het accent op de brontekst of op de doeltaal. Wanneer men het ingenomen uitgangspunt niet ter discussie stelt blijft men in debatten over bijbelvertaling – vaak boos of verontrust – langs elkaar heen praten.

In ieder geval is het duidelijk dat men niet zonder meer van een bijbelvertaling kan zeggen dat zij goed is of slecht. Eerst zal men moeten weten met welk doel de betreffende vertaling is gemaakt: voor wie is zij gemaakt, wat wil men bereiken bij de beoogde lezer en welke middelen zijn daarvoor gebruikt? Wie zich waagt aan een beoordeling van de vertaling zal ook helder moeten hebben wat hij of zij zelf verwacht van een bijbelvertaling. Dit element in de discussie is de laatste tijd vooral

ingebracht door Lourens de Vries, hoogleraar Bijbelvertalen aan de VU.³ Hij spreekt in dit kader over de *skopos* en onderscheidt daarbij allerlei historische en maatschappelijke typen. Een zinvolle beoordeling is pas mogelijk als er heldere vertaaldoelezen zijn geformuleerd en men systematisch nagaat op welke wijze deze vertaaldoelezen worden gerealiseerd. Daarbij hoort ook de vergelijking met andere vertalingen. De Vries spreekt van ‘skoposrelaties’ met vertalingen zoals de Willibrordvertaling (WV) en de Groot Nieuws Bijbel (GNB). Die zullen expliciet gemaakt moeten worden.

*Niet zondermeer
goed of slecht*

In deze bijdrage aan *Theologisch Debat* zal ik proberen een overzicht te geven van de voor de NBV gestelde vertaaldoelezen en deze vervolgens betrekken in een klein onderzoek naar de manier waarop binnen de (voorlopige) tekst van de NBV gewelddadige teksten worden vertaald.

Vertaaldoelezen van de Nieuwe Bijbelvertaling

Vanaf het begin van dit groots opgezette vertaalproject – dat is al in 1989 – is veel aandacht besteed aan de p.r. Via o.a. talrijke brochures over de zin, de aanpak en de voortgang heeft men geprobeerd belangstelling voor de NBV (aanvankelijk ook aangeduid als de Vertaling 2000) te wekken, uit zakelijke maar zeker ook uit ideële overwegingen. Aan de ene kant moet dit kostbare project zichzelf terugverdienen door de verkoop. Wat dat betreft is de grote belangstelling voor de tot dusver uitgegeven ‘appetizers’ zoals de delen *Werk in uitvoering* bemoedigend. Aan de andere kant is de NBV nadrukkelijk een oecumenisch project, waarbij men zoveel mogelijk kerkgenootschappen heeft willen betrekken. Dat wordt vooral zichtbaar gemaakt via de supervisors, die hun oordeel geven over een voorlopige versie van de vertaling. Zij vertegenwoordigen het brede spectrum van kerkelijk Nederland en Vlaanderen. Het is ook geformuleerd als doelstelling in de brochure *Een vertaling 2000*, gepubliceerd in 1990:

Waarin zal deze vertaling zich dan onderscheiden van de reeds bestaande? Allereerst door de doelstelling, namelijk om voor alle Nederlandstalige kerken een vertaling te maken die, behalve thuis en op school, ook in de eredienst gebruikt kan worden. Voor wat de Rooms Katholieke Kerk betreft, kan zij misschien dienen als grondslag voor de teksten in het lectionarium. (...) Een vertaling op literair niveau, geschikt om in de liturgie voor te lezen.

Nadat het formele besluit tot de NBV genomen was, werd het doel zo mogelijk nog ambitieuzer geformuleerd in de brochure *Nieuwe Bijbelvertaling voor het Nederlandse taalgebied* (1995):

De NBV wil een bijbelvertaling zijn voor liturgisch gebruik, voor catechese en persoonlijke bijbelstudie, en kan uitgroeien tot een cultuurbezit voor de gehele Nederlandstalige samenleving. Van belang is dat de nieuwe, interconfessionele bijbelvertaling voor het hele Nederlandstalige taalgebied kan gaan functioneren op alle terreinen en niet bij voorbaat terreinen uitsluit.

Men kan deze doelstelling misschien het best begrijpen als men denkt aan de andere momenteel gangbare Nederlandse bijbelvertalingen. De aanduiding van de bijbelvertaling als ‘cultuurbezit’ verwijst naar de rol die de Statenvertaling speelt in de geschiedenis van Nederland en het Nederlands. De Nieuwe Vertaling van 1951 heeft de rol van de Statenvertaling in het kerkelijk en persoonlijk leven niet in zijn geheel

over kunnen nemen. Men hoopt met de NBV meer te kunnen bereiken. De aanduiding 'interconfessioneel' verklaart waarom er zo kort na de verschijning van de Rooms Katholieke WV al weer aan een nieuwe vertaling gewerkt wordt. Het onderscheid tussen verschillende terreinen waarop de bijbel gebruikt wordt heeft te maken met het feit dat men momenteel bepaalde bijbelvertalingen met de genoemde terreinen associeert. De vertaling van 1951 en de WV zijn de meest gebruikte vertalingen in de liturgie. Vooral de eerstgenoemde schiet daarbij volgens velen wat betreft voorleesbaarheid te kort. Het taalgebruik van de GNB maakt deze over het algemeen beter geschikt voor catechese. Voor wie de bijbel wil bestuderen zonder kennis van de grondtalen zijn er de meer concordante vertalingen zoals die her en der verschijnen, bijvoorbeeld van Albert Koster en van de Societas Hebraica Amstelodamensis (SHA). Overigens begint het vertaalproces bij de NBV met een vergelijkbare vertaling. Van de brontekstkenner wordt in eerste instantie een vertaling verwacht 'die de brontekst zo nauwkeurig weergeeft dat deze voor de neerlandicus kan functioneren als "brontekst".' In een toelichting wordt gewezen op tekstelementen die niet via deze eerste versie (V1A) tot uitdrukking gebracht kunnen worden. Dat levert een schat aan informatie op. Het zou goed zijn als dat – bijvoorbeeld in de geplande studiebijbels – beschikbaar kwam voor een breder publiek. Toch is dit binnen het project van de NBV niet meer dan de basis voor de 'echte' vertaling.

Na de publicatie van het eerste deel van *Werk in uitvoering* in 1998 kwam er een stroom van reacties op gang. Dat leverde niet alleen heel veel suggesties op voor aanpassingen van de voorgestelde vertaling, het bracht het vertaalteam er ook toe om zich nog eens te bezinnen op de uitgangspunten. Een daartoe ingestelde commissie kwam in juni 2000 met een rapport 'De NBV onder de loep'. Op grond hiervan heeft men besloten tot een koerswijziging. In grote lijnen is dit beschreven in het tweede deel van *Werk in uitvoering* dat in datzelfde jaar verscheen. De belangrijkste aanpassing is dat men niet meer de pretentie wil voeren om een vertaling te leveren die op alle terreinen even goed zou kunnen functioneren. Het vertaaldoel is toegespitst:

De NBV is in de eerste plaats gedacht als een bijbelvertaling die geschikt is voor kerkelijk gebruik. Daarnaast spelen andere functies een rol, zoals de literaire waarde van de vertaling of de algemene, cultuurhistorische functie. Andere gebruiksfuncties worden niet uitgesloten, maar hebben geen directe consequenties voor de vertaling. (...)

De belangrijkste consequentie van de liturgische gebruiksfunctie van de NBV is dat de voorleesbaarheid van de vertaling voorop staat.⁴

Naar aanleiding van de reacties van de lezers probeert men zich nu ook wat meer en preciezer te profileren ten opzichte van andere Nederlandse vertalingen.⁵ Dat is belangrijk als rechtvaardiging voor het project. Ten opzichte van de NBG '51 onderscheidt de NBV zich doordat de vertaling meer naturaliserend is: men kiest voor 'natuurlijk' Nederlands, waarbij bijvoorbeeld niet in de zinsbouw, zoals in de NBG '51, de grondtaal vaak nog doorschemert. Vergeleken met de Groot Nieuws Bijbel is de NBV in veel gevallen meer exotiserend, dat wil zeggen dat te merken is dat de tekst uit een andere tijd en cultuur komt. Een en ander hangt ook af van de aard van de tekst. Je zult dit exotiserende bijvoorbeeld eerder tegenkomen in plechtige, formele teksten. Juist deze aandacht voor optredende verschillen in stijl en genre zal

de NBV onderscheiden van de WV. De NBV vertoont wat meer variatie en is daarom soms meer naturaliserend en soms meer exotiserend. Verder streeft men er ook meer naar om wat betreft de toepassing van de vertaalmethode consistentier te zijn.

Het blijkt dat de vertaaldoeien van de NBV helder geformuleerd zijn, maar dat het realiseren van die vertaaldoeien gecompliceerder is dan aanvankelijk lijkt te zijn gedacht. Het pleit voor het project dat men ook wat dit betreft heel open is en er niet voor terugdeinst om de doelen bij te stellen. De vraag is wel of daarbij alle meespelende factoren herkend en benoemd worden. De Vries merkt hierover op: 'Doordat bron en skopos elk voor vele factoren staan die de vertaler moet verdisconteren in zijn beslissing, is de beslisprocedure in het hoofd van de vertaler erg complex en grotendeels onbewust. Intuïtie en ambachtelijke ervaring spelen een sleutelrol.'⁶ Binnen het project van de NBV zijn er vele controlemomenten ingebouwd, omdat de vertaling door veel sluizen gaat. Toch zal niet elke subjectiviteit uitgebannen kunnen worden, als men dat al wenselijk zou vinden. Bovendien zijn alle medewerkers kinderen van hun tijd en staat de NBV ook niet boven de voortgaande discussie over bijbelvertalen, maar er middenin.

Hoe dan ook, 'the proof of the pudding is in the eating': laat uit het lezen van de vertaling maar duidelijk worden dat het weliswaar bijgestelde maar nog steeds hoge doel van de NBV wordt bereikt.

Realiseren van vertaaldoeien gecompliceerd

Gewelddadige teksten

Voor mijn proef kies ik (mede gelet op het thema van dit nummer van *Theologisch Debat*) voor teksten in de boeken Jozua en Rechters waarin geweld beschreven staat. Dat zijn teksten waar de moderne lezer hoogstwaarschijnlijk meer moeite mee heeft dan indertijd de eerste lezer. De vraag is of dit doorwerkt in de vertaling. Wellicht zijn er in deze dwarsdoorsnede ook nog andere tendensen waar te nemen. Voor mijn onderzoek ben ik in de gelukkige omstandigheid dat ik dankzij de welwillende medewerking van het vertaalteam gebruik kan maken van de conceptversie V7; dat wil zeggen: van de versie die alle vertaalfasen, inclusief de eindredactie, heeft doorlopen en nog slechts wacht op het laatste fiat dat volgt wanneer alle bijbelboeken zover zijn. Ook kan ik gebruik maken van de voor supervisors en andere meelezers geschreven toelichting van de vertalers. Mogelijk komen delen daarvan – net als bij de vertaling in *Werk in uitvoering* – beschikbaar in afzonderlijke uitgaven.

Ik ga hierbij als volgt te werk. Om te beginnen neem ik de tekst van de NBV door op zoek naar opmerkelijke verschuivingen ten opzichte van de Hebreeuwse tekst. Een verschuiving is in principe alles wat afwijkt van een volledig equivalente vertaling, waarbij voor elk Hebreeuws woord een onmiskenbaar overeenkomstig Nederlands woord gebruikt wordt, waarbij de woordvolgorde gehandhaafd blijft en – dat mag niet worden vergeten – waarbij datgene wat de schrijver oorspronkelijk bedoelde helder overkomt. Het moge duidelijk zijn dat er zeer vele verschuivingen plaats vinden. Zelfs strikt concordante vertalingen ontkomen er niet aan. Op zich is zo'n verschuiving dan ook geen reden tot kritiek. Gemeten naar het aantal verschuivingen staat de NBV dicht bij de GNB dan bij de vertaling van 1951, maar dat zegt op zich nog niet zoveel. Het gaat om de aard van die verschuivingen. In de volgende stappen van mijn onderzoek probeer ik antwoord te geven op de volgende vragen: zijn de geconstateerde verschuivingen te verklaren vanuit het gestelde, hierboven beschreven doel van deze vertaling? Is de nauwgezet omschreven methode

ook nauwgezet toegepast? Zijn er bewust of onbewust misschien ook andere factoren van invloed geweest op de beslissingen die de vertalers hebben genomen?

Jozua 7:25

Het gruwelijke einde van Achan en zijn gezin als straf voor het feit dat hij zich vergrepen had aan de aan God gewijde goederen van Jericho wordt in de NBV als volgt beschreven: 'Hij en al de zijnen werden door heel Israël gestenigd en verbrand'. In V1A, die zoals gezegd de Hebreeuwse tekst woordelijk volgt, staat er: 'En heel Israël stenigde *hem* en zij verbrandden *hen* met vuur en stenigden hen'. In het Hebreeuws worden verschillende woorden voor 'stenigen' gebruikt. In de SV ('stenigde' en 'overwierpen') en NV 1951 ('stenigden' en 'wierpen') is dat ook weergegeven. Naast deze merkwaardige, onwaarschijnlijke dubbele steniging is er het probleem dat er onderscheid gemaakt lijkt te worden tussen Achan ('hem') en Achan samen met zijn familie. De vertalers merken dat op dat huns inziens 'gewoon bedoeld wordt dat de verbranding na de steniging plaatsvindt' en zien zich wat betreft de participanten 'genoodzaakt' om te 'harmoniseren' en daarbij de formulering uit 7:15 te gebruiken: 'hij en al de zijnen'. In vers 26 vertalen zij met 'hen', terwijl in het Hebreeuws een enkelvoud staat.

Het probleem van de dubbele steniging is in de oude vertalingen opgelost door ofwel de tweede vermelding van het stenigen weg te laten (Vulgata en Pesjitta) of het hele gedeelte na de eerste vermelding van het stenigen weg te laten, dus ook het verbranden (Septuaginta). De spanningen in de tekst laten zich ook literair-kritisch oplossen. Zo worden zowel de eerste als de tweede vermelding van het stenigen soms opgevat als latere toevoegingen.⁷ Dat past ook beter bij 7:15 waar alleen sprake is van verbranden.

Voor de vertalers van de NBV lijkt hier de volgende vertaalregel over onduidelijke teksten van toepassing:

Vertaling niet onduidelijker dan brontekst

'Wanneer een tekstgedeelte bij woordelijke vertaling onduidelijk wordt (taalkenmerk), moet naar een andere formulering worden gezocht. De vertaling mag niet onduidelijker zijn dan de brontekst. Dit wordt niet in een aantekening verwoord.

Wanneer de brontekst onduidelijk is (tekstkenmerk), mag de vertaler die onduidelijkheid niet oplossen.

Wanneer de brontekst voor ons onduidelijk is geworden, bijvoorbeeld door een wijziging in de tekst die is overgeleverd, moet de vertaler zoeken naar de meest waarschijnlijke oplossing. Hij verantwoordt zich in een noot.⁸

Blijkbaar zijn de vertalers van mening dat hier de eerst genoemde situatie van toepassing is, al komt hun oplossing dicht bij de wijziging van de tekst zoals we die vinden in de Vulgata en de Pesjitta. De consequentie van de gemaakte keuze is ook dat er nu voor de lezer geen twijfel meer kan opkomen of er onderscheid gemaakt is tussen Achan en zijn familie, zoals dat door uitleggers die niet kiezen voor een literair-kritische ingreep nog geopperd kan worden.⁹ In haar keuze voor duidelijkheid is de NBV rigoreuzer.

Jozua 8:20

'Toen de soldaten van Ai omkeken en zagen dat er uit de stad rook opsteeg, stonden ze zo verlamd van schrik dat ze niet in staat waren om nog te vluchten. Ook werden ze nu bestookt door het leger van Israël, dat niet langer naar de woestijn vluchtte.'

Hier is ten opzichte van het Hebreeuws de volgorde van de woorden enigszins

aangepast. Ook wordt de tekst verduidelijkt door in plaats van ‘het volk’ te lezen ‘het leger van Israël’. Anders zou de lezer nog aan het leger van Ai kunnen denken. Het meest valt hier echter de uitdrukking ‘bestookt worden’ op. In de andere Nederlandse vertalingen wordt het betreffende Hebreeuwse woord weergegeven met ‘zich omkeren’ of ‘zich keren tegen’. De weergave van de NBV is te rechtvaardigen op grond van de keuze voor natuurlijk Nederlands. In het Hebreeuws ligt de nadruk op de omkering van zaken. In de vertaling is dat in het voorafgaande al voldoende tot uitdrukking gekomen. Door een bepaald aspect van die ommekeer naar voren te halen wordt voorkomen dat de tekst voor de moderne lezer door de herhaling onnodig saai zou worden. Het betekent wel dat er nu meer nadruk ligt op het gewelddadige van de confrontatie.

Jozua 11:11

In de NBV worden de uitdrukkingen ‘slaan met de scherpte des zwaards’ en ‘bannen’ of ‘slaan met de ban’, zoals we die kennen uit de Statenvertaling en de NBG ’51 niet meer gebruikt. In plaats daarvan lezen we op de meeste plaatsen het in het huidige taalgebruik meer gangbare ‘doden’. Over de ‘ban’ (Hebreeuws *cherem*) zeggen de vertalers dat we hier te maken hebben met ‘een cultureel element dat de huidige lezer onbekend is, zodat enige explicitering onvermijdelijk is. De lezer moet steeds begrijpen dat het gaat om twee dingen: a. doden of vernietigen; b. wijding aan de HEER.’ Ze stellen voor om in 2:10, waar de *cherem* wordt geïntroduceerd, te vertalen met ‘gedood en aan de HEER gewijd’. In andere verzen zou dan al naar gelang het verband een verschillend aspect kunnen worden benadrukt. Zo stellen ze voor om in 6:21 en 8:26 te vertalen met ‘door het zwaard aan de HEER wijden’. Deze voorstellen zijn in de eindredactie echter niet overgenomen. In alle gevallen is vertaald met ‘doden’, ‘ombrengen’ of ‘vernietigen’. Alleen waar het gaat om goederen ‘waarop de ban rust’ in 6:17-7:15 wordt de term ‘ban’ gebruikt in de vertaling.

Er is in de NBV dus gekozen voor verschillende omschrijvingen van wat met ‘ban’ en ‘met de ban slaan’ is bedoeld. Er is immers geen begrip in het hedendaagse Nederlands wat overeenkomt met de Hebreeuwse term. Het valt op dat daarbij het als tweede genoemde aspect, de wijding aan de HEER, minder vaak tot uitdrukking komt in de vertaling. Het gaat meestal om het eerste: het doden.

In Jozua 11:11 vertaalt de NBV: ‘Hij doodde bovendien alle inwoners. De Israëlieten brachten iedereen die er woonde om, geen mens uitgezonderd’. In de NBG ’51 is te zien dat beide hierboven genoemde uitdrukkingen naast elkaar zijn gebruikt: ‘Zij versloegen alle levende wezens, die daarin waren, met de scherpte des zwaards, de ban voltrekkend; niets wat adem had bleef over’. Wat in de NBV een verdubbeling is (allen doden en iedereen ombrengen) is in de vertaling die dichter bij de grondtekst blijft een constatering (verslaan) en de duiding daarvan (de ban voltrekken).

Bij de vergelijking van deze twee vertalingen komt ook de vraag op wie er nu precies gedood worden. Volgens de NBV betreft het hier alleen de mensen, volgens de NBG ’51 zou het ook om de dieren kunnen gaan. Beide is volgens het boek Jozua bij de voltrekking van de ban mogelijk. In Jericho werden alle levende wezens gedood (6:17), in Ai alleen de mensen (8:27). De vertalers van de NBV kiezen met de vertaling ‘geen mens uitgezonderd’ voor de tweede mogelijkheid, terwijl de Hebreeuwse uitdrukking die je letterlijk kunt weergeven met ‘alles wat adem heeft’ het eerste suggereert.¹⁰ Ook in vers 14 komt deze uitdrukking voor. Daar slaat het op mensen. Dat pleit voor de vertaling van vers 11 in de NBV. Het betreft hier ech-

Keuze voor
natuurlijk
Nederlands

ter andere steden, die een andere behandeling kregen dan het in vers 11 genoemde Hazor. Welke keuze men hier ook maakt, het moge in ieder geval duidelijk zijn dat de omzetting van het traditionele ‘alles wat adem heeft’ in meer gangbaar Nederlands de vertalers dwingt om de tekst nader te interpreteren. En dat kan tegenspraak oproepen.

Jozua 11:20

NBV: ‘Daarom hoefden de Israëlieten die volken niet te sparen en konden ze die vernietigen’. De vertalers vermijden hier het beladen woord ‘genade’. In de eerste versie staat er: ‘zonder dat er voor hen genade was’. Het Handboek NBV rekent ‘genade’ tot de ‘woorden of uitdrukkingen die traditioneel in bijbelvertalingen worden gebruikt en daarnaast in het dagelijks leven óf niet gebruikt worden óf wel gebruikt worden, maar dan een andere betekenis hebben.’ Bij het woord ‘genade’ wordt voorgesteld om ‘per context te bekijken of een alternatief niet beter past’.¹¹ Bij Jozua 11:20 merken de vertalers op dat het woord ‘genade’ hier in een context met de HEER staat. Het gaat om Gods genade en om te vermijden dat het woord niet in die zin wordt opgevat, is het woord dus vervangen door ‘niet te sparen’.

‘Genade’ traditioneel

In eerste instantie zou men kunnen denken dat de vertalers theologisch geladen termen liever niet gebruiken. Bij nader inzien moet men dit nuanceren: de term wordt gebruikt als hij geen misverstand op kan roepen en anders niet.

Rechters 5:26

Het gewelddadig einde van Sisera door de hand van Jaël wordt uitgebreid bezongen. In de betreffende versregels worden wel vier werkwoorden gebruikt om te beschrijven hoe zij zijn slaap doorboorde. In de ‘idiolecte’ vertaling van de SHA:

zij hamert op Sisera,
ontvelt zijn hoofd,
doorwondt, doorboort zijn keel.¹²

In de NBV is dit ingekort tot:

Ze dreef de tentpin door zijn slaap, spleet met een hamerslag zijn hoofd.

In hun toelichting geven de vertalers aan dat zij bij de vertaling van het lied van Debora zich in veel gevallen hebben laten leiden door de literaire analyse van Jan Fokkelman.¹³ Veel aandacht is besteed aan de herhalingen in het gedicht, waarover zij opmerken dat deze vaak een ‘intensifiërend effect’ hebben. Over dit vers merkt Fokkelman op dat de dichter hier als het ware inzoomt op de plaats waar de tentpin Sisera doorboort. Eerst wordt de man genoemd, dan zijn hoofd, dan de precieze plek.¹⁴ Aan het einde van deze aflopende reeks, van groot naar klein, is er vervolgens, zo merkt Fokkelman op, weer sprake van een toename doordat de dichter een extra woord van geweld toevoegt. De versregel bestaat uit drie delen, de eerste twee met twee accenten en de derde met drie accenten.

De vertalers hebben in dit geval de analyse van Fokkelman niet tot uitdrukking gebracht in de vertaling. Via een komma is de versregel in tweeën gedeeld, net als – dat is mogelijk een belangrijke afweging geweest – de versregels in de directe context. Van een afnemende en opklimmende reeks is nu niets te zien, te meer daar de vermelding van Sisera is weggelaten en die van de lichaamsdelen zijn omgewisseld.

Het accent op de gewelddadige handeling door het binnen de poëtische structuur opvallende extra werkwoord is nu ook verdwenen. Tot dusver was geconstateerd dat in de NBV geweldteksten onomwonden zijn weergegeven, soms ook levendiger dan in eerdere Nederlandse vertalingen (zie de opmerkingen bij Jozua

Rechters 9:40

De overwinning van Abimelek op de troepen van Gaäl bij de stad Sichem eindigt in een slachtpartij. De SHA-vertaling heeft hier: 'en doorboord vielen velen – tot aan de opening van de poort'. De NBV komt met een vertaling die weinig aan de fantasie van de lezer overlaat: 'Het slagveld was tot aan de stadspoort toe met lijken bezaaid'. Het is een vertaling die wel past bij de levendige vertelstijl van het boek Rechters, maar het geeft ook aan dat de vertalers niet terughoudend zijn in de weergave van het beschreven geweld. Het had ook een tikje minder gekund, zoals in de WV: 'Er vielen veel doden, tot vlakbij de stadspoort.'

*Geweldteksten
onomwonden*

Rechters 10:8

De alliteratie in het Hebreeuws in de beschrijving van de onderdrukking door de Ammonieten is fraai weergegeven: 'Nog datzelfde jaar begonnen zij Israël te knechten en te knevelen'. Vergelijkt men dit met de vertaling van Buber en Rosenzweig: 'zwickten und zwackten', dan moet men de vertalers complimenteren met het feit dat zij er in geslaagd zijn om in dit geval niet alleen de brontekst maar ook de doel-taal recht te doen.

Rechters 15:8

Het gaat hier om een moeilijk te begrijpen vers. Vertaalt men woord voor woord zoals de SHA dan krijg je: 'Hij versloeg hen, scheen over heup, een grote slag'. Het is niet duidelijk wat er precies bedoeld wordt. Men heeft in de NBV gekozen voor een oplossing, die veel lijkt op die van de WV, waarbij niets gezegd wordt over de manier waarop de slag wordt toegebracht en men het laat bij een algemene karakterisering: 'En hij sloeg er ongenadig op los en maakte talloze slachtoffers'. De vertalers houden zich hiermee aan de eerder geciteerde vertaalregel dat wanneer een tekst bij woordelijke vertaling onduidelijk wordt, men naar een andere formulering moet zoeken. Het onbevredigende van de gekozen oplossing is dat, ook al is de strekking van het vers goed weergegeven, nu een verwijzing naar bepaalde lichaamsdelen achterwege blijft.

Willien van Wieringen heeft onlangs aannemelijk gemaakt dat met het 'scheen over heup' bedoeld wordt dat Simson zijn tegenstanders een 'knietje' geeft: hij raakt ze vol in het kruis.¹⁵ Het is niet aannemelijk dat men deze nog niet breed geaccepteerde exegetische vondst over zal nemen, aangezien als één van de principes voor de NBV geldt 'dat er op het punt van de voor het vertaalwerk noodzakelijke exegese een zekere mate van overeenstemming bestaat tussen geleerden van diverse confessie'.¹⁶ Die terughoudendheid is te begrijpen maar in dit geval ook wel te betreuen. Zo'n 'smeuïg' detail zou wel erg mooi passen in de stijl van de verhalen over Simson.

*knietje van
Simson*

Rechters 15:16

Vertalen is meer dan het toepassen van allerlei regels. In de NBV is ook de nodige ruimte voor de creativiteit van de vertalers. Dat blijkt onder meer uit de fraaie weergave van de woorden die Simson in zijn overwinningsroes uitschreeuwt. Daarbij is het binnenrijm in het Hebreeuws in de vertaling overeenkomstig ons taalgevoel tot eindrijm gemaakt:

Met een ezelskaak
heb ik hun botten gekraakt.
Met een ezelskaak
heb ik er duizend geraakt.

Rechters 16:4 en 17-18

In het verhaal van Simson en Delila is een zekere terughoudendheid merkbaar in de beschrijving van hun relatie. Volgens de NBV 'begon Simson een verhouding' met Delila. Het in het Hebreeuws gebruikte woord voor 'liefhebben', zoals het in vrijwel alle Nederlandse vertalingen is weergegeven, wordt vermeden. Zo krijgt het iets afstandelijks. Iets dergelijks vinden we ook in de beschrijving van het verraad: 'Delila voelde dat hij ditmaal de waarheid had verteld', zo vertaalt de NBV (en staat het bijna woordelijk ook in de WV) in vers 18. In het Hebreeuws wordt het woord voor 'hart' gebruikt: 'Delila zag dat hij haar al wat in zijn hart was verteld had' (SHA). Ook in het voorafgaande vers wordt deze uitdrukking gebruikt. Daar vertaalt de NBV met: 'vertrouwde hij haar toe'. De vertalers geven aan dat in de verzen 15, 17 en 18 'hart' staat voor de verborgen gedachten van de mens. Maar dat hoeft nog geen reden te zijn om het woord 'hart' te vermijden. Het is in het Nederlands immers heel normaal om te zeggen dat je iets 'op je hart' hebt.

Het gevolg van het dat eerst het 'liefhebben' en nu 'heel het hart' buiten de vertaling blijven is dat de betreffende passages 'bloedelozer' worden. Het draagt er aan bij dat de relatie tussen Simson en Delila als minder heftig en daarmee haar verraad als minder schrijnend kan worden ervaren. In dit opzicht is er een parallel met datgene wat eerder werd opgemerkt over de weergave van de doodslag door Jaël in Rechters 5:26.

Rechters 19:25

In het gruwelijke verhaal van de schending van het gastrecht in Gibeā, waarbij de vrouw van een Leviet op doorreis het leven verliest lezen we: 'toen de Leviet zijn vrouw de straat op duwde, naar hen toe, verkrachtten en misbruikten ze haar de hele nacht lang'. Daarmee wordt strikt genomen meer gezegd dan wat er in het Hebreeuws staat. Daar wordt het namelijk neutraler geformuleerd: 'en zij bekenden haar. Ze waren de hele nacht met haar bezig tot de morgen' (SHA). Het eerste werkwoord is op zich niet negatief en wordt gebruikt als de normale aanduiding voor seks hebben. Het Hebreeuwse woord voor 'verkrachten' wordt wel gebruikt in het voorafgaande vers, waarin de gastheer zijn dochter en de bijvrouw van zijn gast aanbiedt: 'laat ik die naar buiten brengen, verkracht hen en doe met hen wat goed is in jullie ogen' (SHA). De NBV vertaalt daar met 'laat me die naar buiten sturen. Neem hen maar en doe met hen wat u wilt'. Het woord komt ook terug in het verslag van de Leviet in 20:5. Daar staat volgens de SHA: 'mijn bijvrouw verkrachtten ze, ze stierf'. In de NBV is dit versterkt tot: 'mijn vrouw hebben ze zo gruwelijk verkracht dat ze het niet heeft overleefd'.

Verkrachting expliciet

Het is opmerkelijk dat in de vertaling van de NBV naar mate het verhaal vordert de aanduiding van de verkrachting expliciet wordt. Aan het begin is het voorstel van de gastheer verzacht, terwijl aan het einde het optreden van de mannen van Gibeā nog negatiever wordt weergegeven dan het al is. Meer dan tot op heden in de vertaling van de boeken Jozua en Rechters werd vastgesteld klinkt er in dat laatste geciteerde vers iets door van afkeuring door de vertalers van het beschreven geweld. Zou het toeval zijn dat het juist hier geweld tegen een vrouw betreft?

Enkele conclusies

Op grond van dit kleine onderzoek kan geen gefundeerde uitspraak gedaan worden over de vraag of de NBV het gestelde doel bereikt, al is wel duidelijk dat de geboden tekst goed Nederlands biedt, goed (voor)leesbaar is en op de hedendaagse lezer en hoorder als normaal zal overkomen. De vertaling heeft ook duidelijk literaire prestaties. Een aantal malen blijkt dat een geslaagde poging wordt ondernomen om bijzondere literaire aspecten in het Hebreeuws ook op een in het oog springende manier in het Nederlands weer te geven. Dat is tegelijkertijd ook een goede illustratie van de manier waarop de NBV in de praktijk brontekstgetrouw en doeltaalgericht is: de Hebreeuwse tekst is goed geanalyseerd, maar bij de weergave daarvan staat het Nederlands voorop. In de praktijk betekent dat soms dat achter een goed lopende Nederlandse zin een Hebreeuwse tekst schuil gaat die meer vragen oproept dan de vertaling suggereert.

Is er in de weergave van gewelddadige teksten nu ook iets te merken van invloed van moderne normen en waarden op de vertaling van de tekst en daarmee iets van een onuitgesproken en misschien ook onbewuste tendens om de oude teksten beter over te laten komen voor hedendaagse lezers?

Het blijkt dat de vertalers over het algemeen gewelddadige teksten brontekstgetrouw weergeven. Nergens is te merken dat verhalen over het vaak door God gesanctioneerde geweld tegenwoordig bij velen weerzin oproepen. In een aantal gevallen is zelfs te constateren dat het geweld in de NBV vertaling enigszins lijkt te zijn aangedikt vergeleken met andere Nederlandse vertalingen doordat gekozen is voor een vertaling die beeldender of levendiger is dan de woord-voor-woord-weergave. Iets van terughoudendheid viel wel te constateren bij teksten waarin een vrouw betrokken is bij het geweld: is zij dader (Jaël) of verrader (Delila), dan wordt dat een beetje verzacht. Is zij daarentegen slachtoffer (de vrouw van de Leviet), dan wordt dat versterkt.

Noten

1. F.H. Breukelman, 'Twee brieven over de nieuwe vertaling (1951)', *Om het levende Woord* 6 (1996), 1-11; citaat op blz. 11.
2. Zie o.a. de artikelen in *Om het levende Woord* 9 (1997) en – uit de meer rechtzinnige hoek – H.J. Lam e.a. (red.), *Kanttekeningen bij de [Nieuwe Bijbelvertaling]* (Heerenveen: Groen 2002). Zie verder het door mij gegeven overzicht in *Interpretatie* 11/4 (juni 2003), 26-28.
3. Zie o.a. L. de Vries, 'Vertalingen kiezen en keuzes in vertalingen', in: H. Room, W. Rose (red.), *Naar een nieuwe kerkbijbel. Een handreiking voor het beoordelen van de Nieuwe Bijbelvertaling* (Barneveld: De Vuurbaak 2001), 37-46.
4. Geciteerd volgens het *Handboek voor de Nieuwe Bijbelvertaling* (Haarlem: NBG 2001, vierde editie), B15:3. Deze uitgave is niet in de handel en bedoeld voor intern gebruik door medewerkers van het project.
5. Zie hierover *Werk in uitvoering* 2 (Haarlem: NBG; 's-Hertogenbosch: KBS 2000), 373-375.
6. De Vries, a.w., 46.
7. J.A. Soggin, *Joshua*, SCM Press: London 1972, 94, beschouwt de eerste vermelding als secundair. V. Fritz, *Das Buch Josua*, J.C.B. Mohr: Tübingen 1994, 77-79, meent dat eerst de vermelding aan het begin en later de tweede vermelding zijn toegevoegd.
8. *Handboek NBV*, B1:6 (regel 1.3.2).
9. J.H. Kroeze, *Het boek Jozua*, Kok: Kampen 1968, 101: 'Is Achan alléén gestraft of ook zijn familie?'. M.A. Beek, *Jozua*, Callenbach: Nijkerk 1981, 92: 'Men krijgt de indruk dat ook de zonen en dochters ter dood werden gebracht, al wordt het niet met zoveel woorden gezegd.'
10. M.H. Woudstra, *The Book of Joshua*, Eerdmans: Grand Rapids 1981, 192.
11. *Handboek NBV*, B11:2-3.
12. *Richteren. Hebreeuwse tekst en Nederlandse vertaling*, NBG/KBS/SHA: Haarlem/Amsterdam 2001, 45.
13. J.P. Fokkelman, 'The Song of Deborah and Barak: Its Prosodic Levels and Structure', in: D.P. Wright e.a. (eds.), *Pomegranates and Golden Bells* (Festschrift J. Milgrom), Eisenbrauns: Winona Lake 1995, 595-628.
14. Fokkelman, a.w., 621. De geleerden verschillen van mening over de betekenis van het betreffende woord ('slaap', 'keel?'), maar dat is weer een andere kwestie.
15. Willien van Wieringen, 'Mogelijk blijvend letsel: een uitleg van Richteren 15:8', *Interpretatie* 10/2 (maart 2002), 17-19.
16. *Handboek NBV*, A3:10.